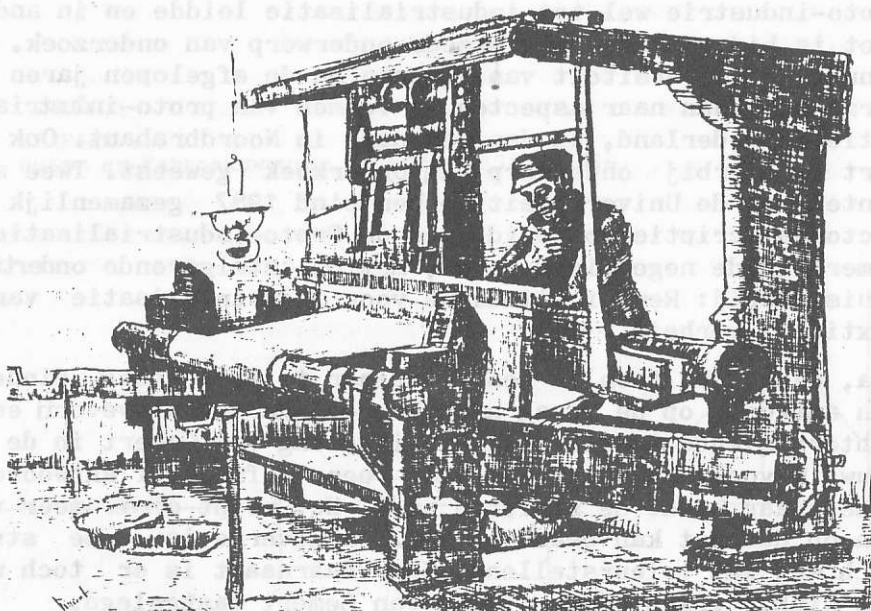

DE GEMERTSE TEXTIELNIJVERHEID IN DE NEGENTIENDE EEUW

GIEL VAN HOOFF

De belangstelling voor de geschiedenis van de nijverheid in de fase voorafgaande aan de fabrieksmatige en gemechaniseerde industriële nijverheid is de laatste tien à vijftien jaren aan het groeien. Hoe zat dat nu met die zogenaamde proto-(vóór)-industrie? Is zij slechts als een voorloper en wegbe-reider van de eigenlijke industrialisatie te beschouwen of toont zij een eigen dynamiek en karakter?

Dat in de vóór-industriële nijverheid allerlei eigen vormen van voortbrenging van goederen bestonden is inmiddels wel duidelijk. Maar waarom in een aantal gevallen en gebieden de

proto-industrie wel tot industrialisatie leidde en in andere niet is bijvoorbeeld nog steeds onderwerp van onderzoek. Vanuit de universiteit van Nijmegen is de afgelopen jaren onderzoek gedaan naar aspecten en vormen van proto-industrialisatie in Nederland, en dan met name in Noordbrabant. Ook Gemert is hierbij onderwerp van onderzoek geweest. Twee studenten van de Universiteit hebben eind 1987 gezamenlijk een doctoraalscriptie voltooid over de Proto-industrialisatie in Gemert in de negentiende eeuw, met de intrigerende ondertitel "Huisweverij: Rem of stimulans voor industrialisatie van de textielnijverheid." (1)

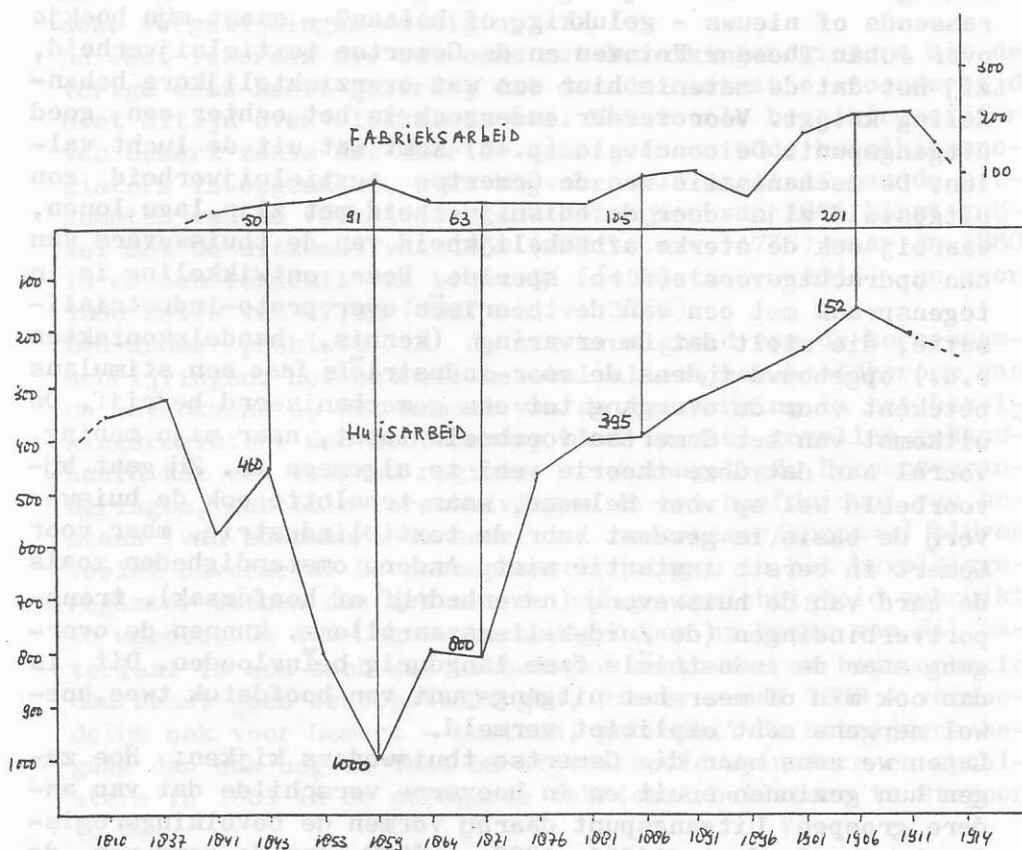
Aha, dacht ik, toen ik een exemplaar te zien kreeg, eindelijk een antwoord op de vraag naar de rol van de huisweverij en de achterblijvende industriële ontwikkeling van Gemert in de 19e eeuw. U voelt al enigszins aan: een definitief antwoord op deze vraag biedt de scriptie niet. Het roept eerder meer vragen op dan het kan beantwoorden. In zoverre is deze studie toch wel wat teleurstellend. Maar daarnaast is er toch weer een stukje geschiedschrijving van Gemert vastgelegd.

Terug naar het onderwerp: Gemert kende in het begin van de negentiende eeuw een niet onbelangrijke zelfstandige linnenijverheid, die omstreeks 1830 echter vrijwel verdwenen is en vervangen door de huisweverij van katoenen bontjes (dat zijn weefsels waarvan het gekleurde patroon wordt bereikt door de gekleurde draden, zoals bijvoorbeeld in de ruitjestheedoeken).

De huisweverij blijft de gehele 19e eeuw sterk overheersen. In Helmond is rond 1900 de huisweverij praktisch verdwenen, in Gemert zijn er dan nog zo'n tweehonderd thuiswevers. Er komt ook geen grootscheepse industrialisatie op gang en Gemert blijft achter vergeleken bij andere textielgebieden. Dit komt ook tot uiting in de stagnerende bevolkingsomvang, die in de tweede helft van de vorige eeuw tussen de 4500 en 5000 blijft, terwijl een plaats als Helmond een sterke groei vertoont. Pas ná 1900 zal de bevolking van Gemert weer gaan groeien.

De scriptie bestaat uit drie delen. In het eerste deel, de inleiding, wordt de term proto-industrialisatie, de discussie eromheen, en de gevolgde werkwijze uiteengezet. Het eerste hoofdstuk (30 pag.) bevat een overzicht van de ontwikke-

GRAFIEK 1.
Huis- en Fabriekswevers in Gemert, 1810-1914.

Grafiek uit de doctoraalscriptie van Brigitte Nitsche en René van Horik.

ling van de textielnijverheid in Gemert in de negentiende eeuw, met de nadruk op de huisweverij. Hoofdstuk twee gaat nader in op de demografische structuur van Gemert in de tweede helft van de vorige eeuw. Dat wil zeggen de samenstelling van de gezinnen van verschillende soorten arbeiders wordt nader bekeken en met elkaar vergeleken. Tot slot volgen nog een tiental pagina's bijlagen met cijfermateriaal e.d.

Het eerste hoofdstuk biedt een goed overzicht van de ontwikkeling van de textielnijverheid. Het bevat echter weinig verrassends of nieuws - gelukkig, of helaas? - naast mijn boekje over Johan Theodor Prinzen en de Gemertse textielnijverheid, zij het dat de materie hier een wat overzichtelijkere behandeling krijgt. Voor verder onderzoek is het echter een goed uitgangspunt. De conclusie (p.46) komt wat uit de lucht vallen. De mechanisatie van de Gemertse textielnijverheid zou uitgesteld zijn door de huisnijverheid met zijn lage lonen, waarbij ook de sterke afhankelijkheid van de thuiswevers van hun opdrachtgevers een rol speelde. Deze ontwikkeling is in tegenspraak met een van de theorieën over proto-industrialisatie, die stelt dat de ervaring (kennis, handelskontakten e.d.) opgebouwd tijdens de voor-industriële fase een stimulans betekent voor de overgang tot een gemechaniseerd bedrijf. De uitkomst van het Gemertse voorbeeld toont, naar mijn mening, vooral aan dat deze theorie veel te algemeen is. Zij gaat bijvoorbeeld wel op voor Helmond, waar tenslotte ook de huisweverij de basis is geweest voor de textielindustrie, maar voor Gemert in eerste instantie niet. Andere omstandigheden zoals de aard van de huisweverij (nevenbedrijf of hoofdzaak), transportverbindingen (de Zuid-Willemsvaart!) enz. kunnen de overgang naar de industriële fase langdurig beïnvloeden. Dit is dan ook min of meer het uitgangspunt van hoofdstuk twee, hoewel nergens echt expliciet vermeld.

Laten we eens naar die Gemertse thuiswevers kijken: Hoe zagen hun gezinnen eruit en in hoeverre verschilden dat van andere groepen? Uitgangspunt daarbij vormen de bevolkingsregisters, aangelegd in 1861, 1880 en 1900. Aan de hand van de daarin vermelde beroepsomschrijvingen van de gezinshoofden is een indeling van de bevolking in vijf hoofdcategorieën gemaakt (arbeiders, wevers, landbouwers, zonder beroep, overige be-

roepen). In het verdere verhaal spitst zich de vergelijking toe tussen de thuiswevers en de arbeiders.

De vergeleken groepen omvatten dus alleen de gezinshoofden en dan met name twee groepen. De omvangrijke categorieën overige beroepen en zonder beroep (30% tot bijna 40% van het totaal) blijven buiten beschouwing. De resultaten van de tellingen uit de bevolkingsregisters worden wel hier en daar vergeleken met cijfers uit andere bronnen, zoals de gemeenteverslagen, maar omdat de bewerking alleen gezinshoofden betreft, leveren deze vergelijkingen weinig op.

Nu weet iedereen die wel eens met bevolkingsregisters uit de vorige eeuw heeft gewerkt, dat de administratie toendertijd niet altijd even vlekkeloos was. Het totale bevolkingscijfer van Gemert zoals dat door de schrijvers uit de bevolkingsregisters is opgemaakt, wijkt bijvoorbeeld nogal af van de uitkomsten van de volkstellingen. Het cijfer van 1861 klopt vrijwel met de uitkomst van 1859 (4721 t.o.v. 4736), maar in 1880 is er een verschil van bijna 8% (4583 t.o.v. 4944) en voor 1900 zelfs van 17,5% (4387 t.o.v. 3733).

Een ander probleem is de nauwkeurigheid van de beroepsomschrijvingen. Het betreft meestal alleen het hoofdberoep van de betrokkene op het moment van de inschrijving in het bevolkingsregister. Het hoofdberoep bleef in veel gevallen gehandhaafd tot een volgend register werd aangelegd. Beroepsveranderingen, subtiele verschuivingen in het hoofdmiddel van bestaan (van koopman/ondernemer tot ondernemer/koopman) blijven veelal onvermeld. De beroepsomschrijvingen in het bevolkingsregister dienen dan ook met de nodige omzichtigheid gebruikt te worden. De indeling in beroepsgroepen op basis van dit materiaal is een toch wat hachelijke zaak. Waarom bijvoorbeeld daarnaast geen beroepstellingen, die er vanaf 1889 - vermoedelijk ook voor Gemert - bestaan, gebruikt? De schrijvers begaan dan ook nog de fout om bijvoorbeeld spinsters en spoelsters in 1861 in de categorie fabrieksarbeidsters te stoppen (p.53).

Aan de hand van een steekproef van 1/3 van de huishoudens wordt dan de gezinssamenstelling van de verschillende beroepsgroepen bekeken. Achterliggende idee is dat in pré-industriële huishoudingen in verhouding vroeg getrouwd wordt en veel kin-

deren (veel handen, licht werk) geboren worden. In een moderne industriële samenleving is de vraag naar een geproletariseerd huishouden, met relatief minder kinderen. Een vergelijking van de gemiddelde huwelijksleeftijd (wat bijv. aan de hand van de huwelijksregisters goed kan gebeuren, terwijl bovendien daar de beroepen vaak goed omschreven zijn) van de verschillende beroepsgroepen blijft achterwege. Wel wordt de grootte van de gezinnen en de gezinssamenstelling van de steekproefgroep per beroepsgroep bekeken. De verrassende conclusie is dat de thuisweversgezinnen in 1900 meer en oudere inwonende kinderen hebben dan in 1860. De hogere gemiddelde leeftijd van de thuiswevers/ouders is daarvoor een belangrijke verklaring, maar waarom zijn bijv. de kinderen van 18 jaar en ouder veel langer thuis blijven wonen? Wat deden zij voor de kost? Waren het soms de nieuwe fabrieksarbeiders, die - in tegenstelling tot hun ouders - wel de weg naar de (textiel)fabrieken hadden gevonden? Aan deze vragen zijn de auteurs niet toegekomen.

De tijdrovende bewerking van de bevolkingsregisters heeft een aantal gegevens opgeleverd, die met de nodige voorzichtigheid gehanteerd moeten worden en bovendien moeilijk te interpreteren zijn. De nadruk die gelegd wordt op demografische structuren bij het industrialisatieproces werkt verder averechts. Het idee, zoals op p.52 en p.62 verwoord, dat eerst een deel van de beroepsbevolking geproletariseerd moet zijn om te kunnen industrialiseren, lijkt mij een omkering van de feitelijke gebeurtenissen.

Het uitgangspunt, het proto-industrialisatie-concept en de theorievorming daaromheen levert in dit geval weinig resultaat op. Dit is niet zozeer een verwijt aan de auteurs (hoewel zij ook niet altijd even kritisch te werk zijn gegaan), als wel aan de wijsheid en de te veel omvattende claims van de theorie. Een goed samenhangend concept over de pré-industriële fase die zich over enkele eeuwen uitstrekt en de hele (westerse) wereld omvat is er dan ook nog lang niet. Verder onderzoek, zoals dit in Gemert, zal duidelijk maken dat nog heel wat nuances, afwijkingen en variëteiten bestaan. De theorie staat nog in zijn kinderschoenen. De negentiende

eeuwse Gimmerse weversvoeten passen er in ieder geval voorlopig niet in!

Het bestaan van een grote groep thuiswevers en mogelijke arbeidskrachten voor een industrie is één van de mogelijke voorwaarden voor de ontwikkeling van een fabrieksmatige textielnijverheid ter plaatse. De afhankelijke omstandigheden waaronder de huisweverij te Gemert opereerde werkte dit echter tegen. Eerst grotendeels als verlengstuk van de Helmondse textielnijverheid - waar de kennis, inkoop en afzet geconcentreerd was én bleef - en na circa 1880 vooral voor kleine ondernemers, die over onvoldoende kennis en/of kapitaal voor een fabrieksmatige produktie beschikten.

NOOT:

- (1) Brigitte Nitsche en René van Horik,
Proto-industrialisatie in Gemert in de 19e eeuw;
Doctoraalscriptie Economische en Sociale Geschiedenis,
Kath. Universiteit Nijmegen, oktober 1987.
(Aanwezig in de Heemkamer - G96)